

НЕВИКОРИСТАНІ МОЖЛИВОСТІ НАЛАГОДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНИХ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНИ ПІСЛЯ РОЗПАДУ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

© Кендзьор І.П., Бала О.І., 2012

Розкрито основні причини та наслідки неефективної політики держави щодо покращення зовнішньоекономічних зв'язків після проголошення незалежності України. Проаналізовано вплив факторів, які стримували розвиток експортно-імпортних відносин з розвинутими країнами. Визначено типологію експортних та імпортних товарів, які домінують при здійсненні зовнішньоекономічних операцій в Україні.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, чистий експорт, валовий внутрішній продукт, виробничий потенціал.

Kendzor I.P., Bala O.I.
Lviv Polytechnic National University

LOST OPPORTUNITIES TO ESTABLISH THE EFFECTIVE FOREIGN RELATIONSHIPS IN UKRAINE AFTER THE DEMISE OF SOVIET UNION: CAUSES AND CONSEQUENCES

Principal reasons and consequences of uneffective policy of the state are exposed in the article, in relation to the improvement of external economic connections after proclamation of independence of Ukraine. Influence of factors which restrained development of export-import relationships with the developed countries is analysed. Certainly tipology of export and imported commodities which prevail at carried out external economic operations in Ukraine

Keywords: foreign affair, export, import, net export, gross domestic product, production potential.

Постановка проблеми. Після проголошення незалежності Україна так і не змогла значно покращити своє становище на міжнародній арені. Різні причини, зокрема неефективна політика держави стосовно стимулювання до зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств, призвели до істотного зниження обсягу експорту у розвинуті країни, що, своєю чергою, зумовило негативний платіжний баланс країни. В Україні як країні з високим виробничим потенціалом внаслідок застарілості основних засобів і надалі основними складовими експорту є сировинні товари. Зважаючи на це, постає проблема проаналізувати чинники, що стримують розвиток зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Аналіз експортних та імпортних операцій на початку 90-х рр. в Україні здійснюється багатьма вченими. Багато спеціалістів пояснюють порівняно низькі обсяги експорту таким фактором, як використання на підприємствах застарілого енергомісткого обладнання, зокрема Григоренко стверджує, що через те, що технологічна база українських підприємств схожа на базу підприємств країн СНД, основна маса експортно-імпортних операцій

припадає на країни колишнього Радянського Союзу. Мар'яна Олексевич визначає той факт, що обсяг національного валового продукту країни значно зростає за умови, що обсяг експорту буде вищим порівняно з обсягами імпорту. Автори аналізують різні проблеми, однак багато питань залишаються не вирішеними.

Цілі статті. Основною ціллю статті є аналізування зовнішнього торговельного балансу України після проголошення незалежності, визначення основних причин та наслідків низького обсягу експорту. Також ціллю статті є визначення заходів щодо збільшення обсягів експортно-імпортних операцій з розвинутими країнами.

Основний матеріал дослідження. Розпад Радянського Союзу призвів до стагнації економіки практично усіх країн колишнього соціалістичного табору. В Україні за 20 років незалежності економіка поступово трансформувалась з адміністративно-командної системи в ринкову. Вдале розташування країни, високі показники виробничих потужностей, а також ряд інших показників мали б сприяти налагодженню тісних зовнішньоекономічних зв'язків, але за певних причин цього не відбулося. У статті ми охарактеризуємо негативні фактори, які вплинули на це, але спершу необхідно визначити низку термінів, які буде використано у цій статті. Так, згідно з Н.Г. Георгіаді, зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що відбувається як на території України, так і за її межами. Основним критерієм ЗЕД є показник чистого експорту. Чистий експорт – це величина суми експортних операцій, не враховуючи імпортних операцій. Він є однією з складових валового національного продукту.

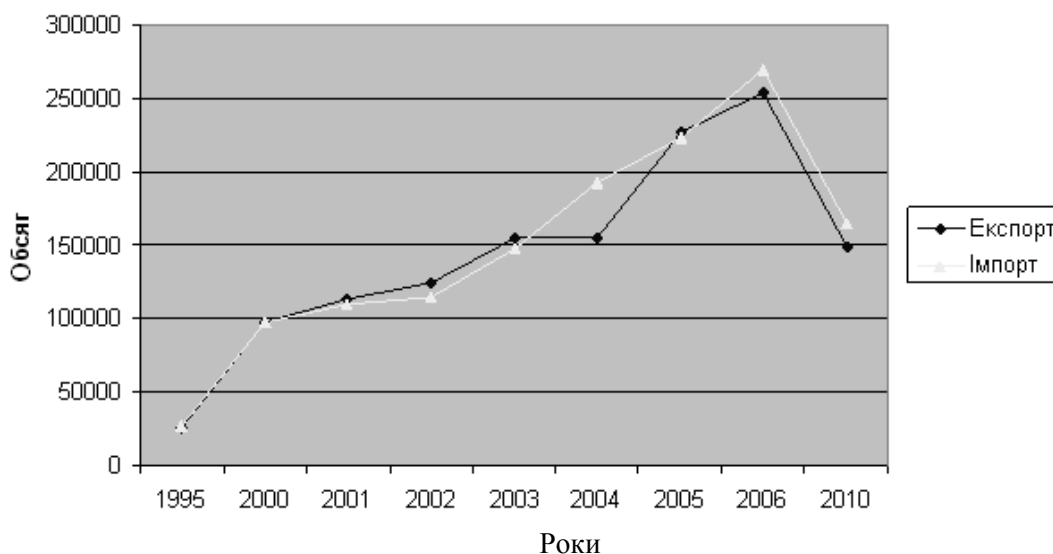
Досвід розвинених країн показує, що запорукою успішного розвитку країни є налагодження зовнішньоторговельних зв'язків із сусідами, зокрема чітка спеціалізація виробництва та розвиток експортно-імпортних відносин. За традиційною моделлю сукупних витрат, яку наведено у книжці Mc Connell-Brues “Economics: principles, problems, and policies”, крива сукупних витрат громадян зростає, коли зростає чистий експорт країни; таке зростання спричиняє зростання загального виробітку населення, тобто ВВП. І, навпаки, спадає, коли імпорт товарів до країни переважає експорт. Іноземці, купуючи наші товари, створюють додатковий прибуток національним компаніям, що стимулює ці підприємства розширювати виробництво та здійснювати довгострокові інвестиції. Тому зростання чистого експорту країни є дуже важливим.

Україна, маючи високий виробничий потенціал, значні ресурси і кваліфіковану робочу силу, могла стати одним з лідерів експорту до Європи. Під час існування СРСР частка України в його експорті була значною, а саме понад 20 % експортних поставок, що йшли у 123 країни світу. Суб'єктами експортних союзних відносин були понад 1400 українських підприємств. У структурі експорту переважала товарна промисловість, чорна та залізна руда, сірка, кокс. За рахунок вигідного територіального розміщення Україна торгувала з багатьма європейськими (переважно східноєвропейськими), латиноамериканськими та африканськими країнами. Вартість експортної продукції оцінювалась у 30 млрд. карбованців, хоча прибуток від діяльності зосереджувався у Москві, а не у державних регіональних органах. Також необхідно зазначити, що у зовнішньоекономічних відносинах Україна мала пасивне сальдо, тому що її продукція належала до початкової чи до середньої, а не до фінальної стадії готовності.

Отже, Україна, з її великою виробничою потужністю та зручним розташуванням була одним з лідерів у експорті товарів з СРСР. Тут потрібно зазначити і те, що українські підприємства мали чітко налагодженні зв'язки з іншими підприємствами Радянського Союзу з постачання окремих деталей чи ресурсів. Ця ефективна географічна спеціалізація, яка існувала в Радянському Союзі, не могла не вплинути на високі показники зовнішньоторговельного обороту Української Республіки.

Після розпаду Радянського Союзу вітчизняні підприємства опинилися у скрутному становищі внаслідок відсутності зв'язків із поставкою окремих комплектуючих до товарів, а також самого

попиту на товари, тому що командна система як така автоматично перетворилася на ринкову. Ще до цього необхідно додати і негативні очікування у країні. Це і стало причиною істотного зменшення обсягів виробництва та скорочення експортно-імпортних операцій України. Так, зразу після незалежності обсяг експорту скоротився на 19 %, основною групою експортних товарів тоді були сировинні товари, частка яких становила 90 %. Також варто зазначити, що обсяг бартерних операцій у ті роки зріс з 10 % до 70 %. З 1993 до 1997 рр. зовнішньоторговельний обіг зріс з 17,3 млн. до 31,3 млн. доларів. В експортних поставках домінували метал та металопродукція – 42 %, хімічна продукція – 10,1 %, в обсязі імпорту лідером були енергоносії – 42 %, це переважно був газ з Росії. Також необхідно зазначити, що частка експорту, яка припадала на країни колишнього Радянського Союзу, починаючи з 1992 року знизилась з 60 % до 35,6 %. Зріс експорт країни до країн Європейського Союзу, Китаю, США. Отже, у 1994–1998 рр. спостерігалась тенденція до зниження експортно-імпортних операцій до країн СНД, а натомість збільшення частки країн ЄС у цьому процесі. Що стосується обсягу торгівлі послугами на міжнародних ринках, то їх зовнішньоторговельний оборот у 2000 р. становив 30,3 млрд. доларів, експорт послуг із країни знизився до 15,4 млрд. доларів, а імпорт в Україні – 14,9 млрд. доларів, отже, у 2000 році в торгівлі послугами спостерігалось додатне сальдо в 505 млн. доларів. Обсяги імпорту зменшилися насамперед внаслідок скорочення обсягу туризму, послуг з будівництва, фінансових послуг. Як і раніше, у експорті вітчизняних послуг головним споживачем залишалась Росія. Найбільшу питому вагу в експорті послуг становили транспортні послуги – 85 %, зокрема послуги трубопровідного транспорту 52 %, морського – 13 %, залізничного 10 % (Проаналізовано за матеріалами 1). Динаміку показників ЗЕД України після розпаду СРСР зображено на рисунку.

Динаміка показників ЗЕД України у роки незалежності

З рисунка маємо можливість чітко визначити динаміку зміни експорту та імпорту країни, починаючи з 1995р і закінчуючи 2010 роком. Як бачимо, обсяг експорту та імпорту спочатку практично однаковий, що свідчить про рівновагу торговельного балансу країни у 1995–2000 роках, хоча необхідно зазначити: імпорт переважав експорт. Ця тенденція спостерігається з початку незалежності України. Починаючи з 2000 р., обсяг експорту переважає обсяги імпорту, що свідчить про позитивне сальдо. ВВП країни від цього переважання експорту також зросло за рахунок додаткових надходжень від чистого експорту, які можливі тільки за умов, коли експорт переважає імпорт. За 2004–2005 рр. обсяги імпорту знову почали переважати обсяги експорту, що, своєю чергою, негативно вплинуло на платіжний баланс країни. Починаючи з 2006 року, обсяги імпорту спадали, також знижувались і об'єми імпорту в країну, які надалі переважали обсяги експорту.

Отже, основною складовою експорту України у перші роки її незалежності і надалі були енергоресурси, що є недопустимим для країни з високим виробничим потенціалом, хоча статус України як транзитної держави відіграє тільки позитивну роль. Надання транспортних послуг і надалі залишається прибутковою справою для України. На відміну від України та Білорусі, країни Прибалтики значно швидше змогли налагодити ефективні зовнішньоторговельні зв'язки, насамперед з Європейським Союзом. Так, у 1998 році обсяг експорту Естонії до Євросоюзу був 58 % від загального обсягу, що становило 2,9 млрд. доларів. Показник ВВП Естонії за 1998 рік був найгіршим за всі роки незалежності країни. Основними товарами експорту в Євросоюз були електротехніка, риба, промислова деревина. Також за рахунок вдало проведених реформ у сільському господарстві обсяг сільськогосподарської продукції в Естонії у 1998 році становив 10 % експорту.

Нестабільність, втрачені зв'язки з іншими підприємствами колишнього Радянського Союзу, швидка гіперінфляція, а також незацікавленість вітчизняних виробників у продажу товарів за кордон – основні дестимулятори негативного розвитку зовнішньоторговельних зв'язків. Після проголошення незалежності уряд не зумів реформувати вітчизняні підприємства, не відбулося оновлення основних засобів підприємств. Промислові гіганти далі продовжують працювати на застарілому обладнанні, що за своєю технологічною структурою схоже на обладнання Росії, тому основним експортним партнером України залишається Російська Федерація. Основними товарами експорту і надалі є енергоресурси та транспортні послуги. Експорт України сьогодні характеризується низькою питомою вагою машин та обладнання; незначна частка припадає на продукцію, що випускається згідно з договорами про спеціалізацію та кооперування виробництва, низька частина в експорті виробів сучасної техніки, технологій, ліцензій. Це насамперед зумовлено низькою часткою високотехнологічних товарів у експорті України.

У таблиці наведено причини та наслідки, які стали результатом як і неефективної, так і ефективної політики держави у справі налагодження вигідних зовнішньоекономічних зв'язків.

Причини стримання розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України та їхні наслідки

№ з/п	Причини	Наслідки
1	2	3
1	Обмеження капіталовкладень у промисловий комплекс	Галузі промисловості з обмеженими вкладеннями в виробничі потужності не розвивалися у повному обсязі. Продукція такого виробництва була неякісною та високозатратною порівняно з аналогічною продукцією на закордонних ринках. Промисловий сектор України і надалі використовує застаріле обладнання та технології для виробництва товарів.
2	Повільний перехід економіки від командної до ринкової системи.	Економіка і надалі після проголошення незалежності функціонувала на основі адміністративно-командної системи, де основні рішення формувались не під впливом споживчого попиту на товари, а під впливом адміністративного апарату держави.
3	Виробничі потужності скеровані на виробництво проміжних товарів	В Україні основні виробничі гіганти здійснювали виробництво проміжних, а не кінцевих товарів. Тобто основні товари, які вироблялись в Україні, повинні були ще пройти певні стадії для досягнення кінцевого стану.
4	Відсутність стандартизованості та системи оцінки якості продукції, відповідно до Європейських стандартів	Неможливість здійснення експортних операцій внаслідок відсутності стандартів якості на продукцію відповідно до Європейських вимог. Відсутність попиту на вітчизняну продукцію з боку іноземних замовників.
5	Відсутність економічних реформ	Неможливість залучення повноцінних іноземних інвестицій з боку інвесторів, внаслідок чого українські ринки довго залишалися не дослідженими з боку іноземних покупців.
6	Відсутність дієвих страхових послуг.	Вітчизняні підприємці не відчували захищеності під час здійснення зовнішньоекономічних операцій внаслідок небажання підприємців доведення зовнішньоекономічних операцій.

З даних видно, що існували фактори, які дестимулювали вихід українських підприємців на іноземні ринки, це зокрема нестабільність у владних структурах на початку 90-х рр. за відсутності ефективної законодавчої та виконавчої бази.

Висновки. Після проголошення незалежності в Україні не було визначено чіткої стратегії розвитку країни на наступні роки. Україна так і не змогла наважитись на кардинальні реформи – як і у промисловості чи аграрному секторі, так і в інших сферах. Небажання змін залишало Україну конкурентоспроможною державою ще деякий час, але з швидким розвитком технологій, а також виробництвом товарів з низькою собівартістю та енергозатратами у інших країнах це призвело до зниження реального ВВП та збільшення зовнішнього боргу країни. Загалом для покращення зовнішньоторговельних зв'язків необхідно почати ефективніше використовувати промисловий потенціал країни шляхом оновлення застарілого, енергомісткого обладнання задля зниження собівартості продукції. Також необхідно розвивати сільськогосподарську галузь країни, яка і далі залишається в “первісному” стані, хоча харчова промисловість є дуже перспективною, особливо на європейських ринках.

1. Mc Connell-Brues “Economics: principles, problems, and policies”.- 2005 – 731с. 2. “Латвійская экономика: 20 лет независимости” [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://reporter.delfi.lv/news/witness/latvijskaya-ekonomika-20-let-nezavisimosti.d?id=32264525>. 3. Георгіаді Н.Г. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності: Навч. посібник / Н.Г. Георгіаді, С.В. Князь. – Львів, 2004. – 196 с. 4. Зовнішня торгівля України [Електронний ресурс]: Режи доступу до ресурсу: <http://www.refine.org.ua/pageid-1332-1.html> 5. “Конкурентоспроможність Української економіки на ринку товарів та послуг країн СНД”: [Електронний ресурс]: Режим доступу до ресурсу: http://www.niisp.gov.ua/content/articles/files/grigorenko_publication1-3a163.pdf 6. “Три роки членства у СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України у посткризовий період” : [Аналітична доповідь]: Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України.